

Analysis of the Story of Sheikh San'an Based on Christopher Vogler's Model

Ehsan Zanditalab ¹

1. PhD of Persian Language and Literature, Department of Persian Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: e.zanditalab@ut.ac.ir

---

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 03 August 2024

Received in revised form:
03 September 2024

Accepted: 04 October
2024

Keywords:

Hero's Journey,
Sheikh San'an,
Attar of Nishapur,
Vogler.

ABSTRACT

Many mystics have attempted to convey their purpose and intentions through stories and parables, presenting complex and intricate mystical points in a simple and understandable form. Among these, the story of Sheikh San'an, a poem by Attar of Nishapur, is notable for its deep mystical concepts embedded in a lyrical narrative. This story intertwines outer and inner journeys, creating a remarkable masterpiece. Since revisiting ancient texts through contemporary literary theories is expected to assist the reader in uncovering the hidden and silent corners of the text, offering a new perspective on understanding it, this paper applies a descriptive-analytical method to analyze the story of Sheikh San'an using Christopher Vogler's model of the hero's journey. Vogler's model outlines the hero's journey in three acts and twelve subgenres. This study aims to highlight the ability of traditional storytellers and the effectiveness of their works when confronted with contemporary theory, while also examining the comprehensiveness and precision of Vogler's global model. The research results show that the main structure of the story of Sheikh San'an aligns with Vogler's model, except in the stage of rejecting the call. Additionally, slight differences in the subgenres of the ordinary world and meeting with the mentor can be justified by the flexibility of Vogler's model. These differences may also be explained by some discrepancies between the mystical and mythological hero types.

Cite this article: Zanditalab, E. (2024). Analysis of the Story of Sheikh San'an Based on Christopher Vogler's Model. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 5 (4), 19-41.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10951.1282>

Extended Abstract

Introduction:

Most myths that do not primarily involve the lives of gods revolve around the character of the hero and his actions. The hero myth is the projection of a nation's dreams. The national hero, as the oldest example of this type, embodies the aspirations and ideals of a people and reflects their desires and goals throughout history. After him comes the religious hero, who, although possessing a higher spiritual status and more inspirational and supernatural aspects, is somewhat diminished in comparison to the mythological hero due to the unattainable nature of his rank and the lack of tangible narrative elements in his stories. Comparing and contrasting these two types of heroes and reinterpreting a mystical text based on a mythological model may initially seem surprising, but what justifies this comparison is the shared context and intertwined concepts and specific worldview of these two realms.

Theoretical Foundations of the Research: Christopher Vogler, in order to provide a more practical structure of the hero's journey model that can be used as a practical guide in writing stories and screenplays, developed the writer's journey model. Vogler presented its general outline in three acts and twelve stages. Allowing the writer to rearrange the stages of the story and providing a broad and flexible definition of them are special advantages of Vogler's model. Additionally, Vogler identifies seven archetypes—hero, mentor, threshold guardian, herald, shapeshifter, shadow, and trickster—that are more commonly used in stories as tools in the writer's hands. It seems that Vogler's model, because it is derived from a compact structure containing the most general narrative elements and at the same time has great flexibility and generalizability, represents the final form of the hero's journey models.

Ordinary World: The story of the heroes' lives, before the journey begins, is more or less a series of ordinary events in an ordinary world. The world before Sheikh San'an's journey is somewhat different from the ordinary world of the hero before the journey begins; Sheikh San'an is the elder of his time and the hero of his era.

Call to Adventure: There is always the possibility that a seemingly insignificant event will go beyond the bounds of the ordinary world and open up a wondrous world before the hero. Sheikh San'an, with a divine dream call in the midst of his somewhat ordinary life, is suddenly invited to a dangerous and tumultuous journey.

Refusal of the Call: Withdrawal and hesitation between choosing one of the two known and unknown worlds is a critical moment in the life of every hero. Sheikh San'an, like many heroes, does not withdraw from the journey and does not need an external force to begin it.

Meeting with the Mentor: No hero can complete the entire journey alone and without the support and approval of helping forces. Sheikh San'an's true mentor for starting the heroic journey is his god-like and true self, who has traveled the path of knowledge and godliness for years.

Crossing the First Threshold: This stage is the liminal space between the first and second acts, and the hero, before entering another realm of the journey, encounters the threshold guardian in a perilous manner. Sheikh San'an's turning away from the beauty of the Christian girl is an act based on the teachings of the path that could prevent him from continuing the journey.

Tests: The tests that Sheikh San'an must endure are extremely difficult and challenging. Due to the great sorrow of love, with all his mystical grandeur, he becomes a companion of the dogs in the Christian girl's neighborhood.

Approach to the Inmost Cave: All heroes must pass through some of the most difficult stages of the journey alone, in the midst of absolute darkness and fear. The deepest cave in Sheikh San'an's story is the Christian monastery, whose existential darkness absorbs the little light of faith that still remains in Sheikh's heart.

Ordeal: Entering the cave prepares the hero to face death as the most terrifying ordeal. Sheikh San'an faces the final and greatest ordeal, and the Christian girl sets the condition of her dowry as one year of pig herding.

Reward: The reward given to the hero is derived from his desire and is directly related to the amount of danger he has endured. Sheikh San'an receives a promise from the Christian girl that after a year of pig herding, he will attain union with her.

The Road Back: The return path signifies the time when the heroes resume the adventure. Sheikh San'an, who is saved from the darkness of disbelief by the persistence of his disciples and the help of the Prophet, repents and regains his lost faith and immediately intends to return to his homeland.

Resurrection: Once again, the hero's ability is tested before returning to the ordinary world to determine its value. Sheikh San'an, after repentance, which is one of the spiritual stations, experiences renewal and begins a new life.

Elixir: The elixir may be a material or spiritual achievement and is often a necessity and need of the people of the time. The first result of Sheikh San'an's journey is love and purity. Additionally, he can guide his disciples more effectively, having enhanced his knowledge and experience.

Conclusion:

Evaluating Sheikh San'an's mystical journey based on Vogler's writer's journey model shows that the main lines and structure of the story align with the mentioned model, except for the stage of refusal of the call. The stages of the ordinary world and meeting with the mentor must also be interpreted and justified using secondary methods mentioned in the writer's journey theory. Sheikh San'an's mystical knowledge and experience prevent him from abandoning his heroic journey, even though the herald and motivator for starting the journey is a terrifying and tumultuous dream. The ordinary world and the usual life of Sheikh San'an, although entirely different from his post-journey world, do not strongly reflect the ordinary world compared to his high status before the journey. His knowledge and self-awareness are far beyond needing an external force to start the journey at the meeting with the mentor stage; rather, he knows through his knowledge and insight that he must undertake a long journey to interpret his dream. Therefore, Sheikh San'an's journey is not one that transforms a potential hero into a true and actual hero with the help of supernatural forces and the motivation of inner powers; rather, he is a true hero who begins another heroic journey on a grander scale with the start of the story.

تحلیل داستان شیخ صنعان بر اساس الگوی کریستوفر ووگلر

احسان زندی طلب^۱

۱. دانش آموخته دکترا، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: e.zanditalab@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

بسیاری از عارفان کوشیده‌اند تا مقصود و منظور خود را در قالب داستان و حکایت بیان کنند و نکته‌های دشوار و دقیقه‌های عرفانی را در محتوایی ساده و قابل فهم ارائه دهند. در این میان، داستان شیخ صنعان، سروده عطار نیشابوری به جهت احتوا بر مفاهیم عمیق عرفانی در قالب داستانی غنایی، درخور توجه و تدقیق است که در آن سفرهای آفاقی و انفسی با هم درآمیخته و منظومه‌ای شگرف پدید آورده است. چون انتظار می‌رود بازخوانی متون کهن بر اساس نظریه‌های ادبی معاصر، خواننده را در کشف زوایای تاریک و خاموش متن یاری دهد و افق تازه‌ای را فراروی فهم او از متن بگشاید، در این جستار، با روش توصیفی - تحلیلی، داستان شیخ صنعان با الگوی سفر نویسنده کریستوفر ووگلر که طرح کلی سفر قهرمان را در سه پرده و دوازده زیرگونه تبیین داشته، سنجیده شده است تا ضمن آن که توانمندی داستان‌سرایان سنتی و قابلیت آثارشان در مواجهه با نظریه‌ای معاصر پدیدار گردد، میزان شمول و دقت این الگوی جهانی نیز بررسی شده آید. نتایج پژوهش، نشان می‌دهد که خطوط اصلی داستان شیخ صنعان با الگوی سفر نویسنده منطبق است و تنها در مرحله رد دعوت با آن ناساز است. همچنین تفاوت جزئی در زیرگونه‌های دنیای عادی و ملاقات با استاد، با توجه به انعطاف‌پذیری الگوی ووگلر قابل توجیه است؛ اگرچه علت این ناهمسانی را می‌توان در مبحث تفاوت، میان قهرمان عرفانی با قهرمان اسطوره‌ای، بازجست و بررسی کرد.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۳

واژه‌های کلیدی:

سفر قهرمان،

شیخ صنعان،

عطار نیشابوری،

ووگلر.

استناد: زندی طلب، احسان؛ (۱۴۰۳). تحلیل داستان شیخ صنعان بر اساس الگوی کریستوفر ووگلر. پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۵ (۴)، ۴۱-۱۹.

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10951.1282>

۱. پیشگفتار

بیشتر اسطوره‌هایی که مضمون اصلی آن‌ها پیوندی با زندگی خدایان ندارد، حول شخصیت قهرمان و اعمال او شکل گرفته‌اند. قهرمان در جوامع ابتدایی مهم‌ترین جایگاه اعتقادی قبیله را به خود اختصاص می‌داد و یادبود او چونان خاطره‌ای مقدس، مورد تکریم و بزرگداشت همه اعضا قرار می‌گرفت. اسطوره قهرمان، برون‌فکنی رؤیاهای یک ملت است. او تجلی آرمان‌ها و آرزوهای تاریخی تباری ویژه است و با واکاوی او می‌توان ژرفای اندیشه‌ها و امیال یک قوم را بازشناخت. گاه عمل سرنوشت‌ساز قهرمان، زیر پا گذاردن امور ممنوعه به نمایندگی از کل اجتماع بود تا به هر طریق، راهی برای برون‌رفت از موقعیتی ویژه پیدا کند و گره کشمکش بی‌پایان به دستان او گشوده شود. بر این پایه، قهرمان و اعمال او یکی از خواستنی‌ترین و محبوب‌ترین موضوع‌ها و بن‌مایه‌های اسطوره‌ای و داستانی از گذشته تا امروز است.

قهرمان ملی به‌عنوان کهن‌ترین نمونه این نوع، تجلی آمل و آرزوهای یک قوم و آینه تمام‌نمای خواست‌ها و آرمان‌های آن در درازنای روزگار است که دلاوری‌ها، چاره‌جویی‌ها، بخت‌یاری و شکست‌ناپذیری در بزنگاه‌های تاریخ، او را در مقام منجی مقدس و پهلوان روزهای سخت و بحرانی در حافظه جمعی تباری ویژه جاودانه می‌سازد. پس از او قهرمان دینی قرار دارد که اگرچه از جایگاه معنوی والا تر و جنبه الهام‌بخشی و ماوراءالطبیعی بیشتری برخوردار است، دست‌نیافتنی بودن مرتبه او، خاص‌تر بودن موقعیتش در مقایسه با قهرمان اسطوره‌ای، درون‌گرایی و تکیه بر ابعاد معنوی، حمایت‌های فراگیر نیروهای غیبی و به‌ویژه فقدان محسوس جلوه‌های روایی حکایاتش تا اندازه‌ای صورت قهرمانانه او و کردارش را درمقایسه با قهرمان اسطوره‌ای فرو کاسته است.

سنجش و تطبیق این دو سنخ قهرمان و بازخوانی متنی عرفانی بر پایه الگویی اسطوره‌ای، ممکن است در آغاز شگفت بنماید، اما آن‌چه منطبق این تطبیق را توجیه می‌کند در وهله نخست بافت مشترک و تنیدگی مفاهیم و نوع جهان‌بینی خاص این دو ساحت است. دین و اسطوره در پایه از نظام مشترکی برخوردار هستند و هر دو بر مبنای دیدگاه‌های خاص مابعدالطبیعی پدید آمده و حول محور راز و تبیین آن در گردش هستند. از این‌روست که بعضی پژوهشگران شرک را دین اولیه انسان‌ها دانسته‌اند (هیوم، ۱۳۸۷: ۳۰) که ریشه در بیم و امید آدمی دارد و عده‌ای آن را مجموعه فروپيچیده‌ای از اسطوره‌ها و مناسک به شمار آورده‌اند (دورکیم، ۱۳۸۴: ۴۷) که شناخت ذات دین تنها از رهگذر آشنایی با آن‌ها صورت می‌پذیرد.

این رویکردها که بر تقدم نظام اسطوره بر دین اشاره دارند، وارون رویکردی است که ضمن مقدم دانستن دین بر اسطوره، «آدم» را به عنوان نخستین پیامبر معرفی می کند (طبری، ۱۳۷۸، ج ۱: ۶۶؛ مسعودی، ۱۳۹۰، ج ۱: ۲۹) و اسطوره را تحریف حقیقت دین می داند. صرف نظر از مباحث تاریخی، هر دو نظریه نشانه در هم تنیدگی ساحت های دین و اسطوره و شباهت آن ها در کاربرد روش های مشخص برای شناخت و فهم جهان و پدیده های هستی است. همچنین در صورت قائل بودن به تقدم اسطوره می توان یکی از جنبه های اساسی دین را به مثابه جریان وحدت بخش و فروکاهنده خدایان اساطیری با دقت بررسی کرد. با این وصف، گاه در روایت های داستانی بین قهرمانان دینی و عرفانی با قهرمانان اسطوره ای تفاوت هایی دیده می شود که از نگاه پدیدارشناسی برآمده از شکافی است که گذشت زمان و پیشرفت های ذهنی و علمی بشر بین این دو ساحت ایجاد کرده است و علت آن از چشم انداز دینی، امر سرشتین و باز بسته به ابعاد الهیاتی یا انسانی آن هاست.

از این منظر، داستان شیخ صنعان در منطق الطیر عطار نیشابوری به مثابه سفر قهرمانی عرفانی با الگوی سفر نویسنده ووگلر که مبتنی بر سفر قهرمان اسطوره ای است، سنجیده شده است تا ضمن کشف میزان قابلیت و انعطاف متون کهن در مواجهه با خوانشی نو و مبتنی بر نظریه ای جدید، شمول و فراگیری الگویی جهانی سنجیده آید. همچنین تلاش شده است، لایه های تاریک و خاموش متن در چارچوب نظریه یاد شده، باز نموده و بخش های ناساز با آن بررسی شوند.

۲. مبانی نظری پژوهش

نخستین طرح سفرهای قهرمانانه توسط یوهان گئورگ فون هان در سال ۱۸۷۶ م. ارائه شد. او که اذعان می داشت همه داستان های آریایی از دو جزء سرراه گذاشتن و بازگشتن قهرمان پدید آمده اند (سگال، ۱۳۹۴: ۱۴۹)، مراحل مشترک داستان های قهرمانانه را این گونه تبیین کرد: قهرمان به صورت نامشروع تولد می یابد؛ پدر، کودک را در جایی رها می کند؛ قهرمان توسط حیوانات و زوجی فقیر حمایت می شود؛ راهی جنگ می شود و پیروزمندانه به خانه بازمی گردد؛ تعقیب کنندگان را شکست می دهد؛ مادرش را آزاد می سازد؛ شاه می شود؛ شهری بنا می کند و در جوانی می میرد.

این الگوی سخت فروفشده سرآغاز راهی دراز و پربار بود، چنان که حدود نیم قرن بعد در سال ۱۹۲۸ م. الگوی دیگری توسط ولادیمیر پراپ که به تدوین ساختار داستان های عامیانه روسی همت گماشته بود، عرضه شد. پراپ در روش خود با تکیه بر تجزیه اجزای سازنده داستان های پریان به حدود

صد و پنجاه جزء (پراپ، ۱۳۷۱: ۱۳۷) از تحلیل محتوایی قصه‌ها چشم پوشید و تحقیق خود را متوجه سطح روایی افسانه‌ها کرد. طرح او موشکافانه‌تر و درازدامن‌تر از الگوی فون هان است و تنها به تبیین سفر قهرمان می‌پردازد.

مدت‌ها بعد از تحقیق فن هان و گویا بدون آگاهی از آن، خطوط اصلی الگوی او از سوی اتو رانک با اندک تغییراتی بازتعریف شد. رانک که به تبعیت از فروید اسطوره‌ها را با رؤیا می‌سنجید، سفر قهرمان را محدود به نیمه نخست زندگی و ناظر به تثبیت شخصیت فرد، استقلال، کسب شغل، ازدواج و جدایی از والدین می‌دانست (سگال، ۱۳۹۴: ۱۶۲). او در کتاب *اسطوره تولد قهرمان* ساختار کلی زایش و شکوفایی قهرمان را «معیار قهرمانی‌ها» نامید (گرین، ۱۳۸۵: ۱۶۷) و آن را در هشت پاره بازشناخت. او بر آن بود که اسطوره‌های متنوع و گوناگون قهرمانی از الگوی کاملاً یکسانی پیروی می‌کنند (رانک، ۱۳۹۸: ۹۹) و نتیجه‌گیری او که محصول غور در داستان‌های اروپایی و قصه‌های کهن پیامبران سامی است، متشکل از اجزای تکرار شونده مشخص و معدودی است که دایره شمول و جامعیت آن را سخت کاهش می‌دهد.

پژوهشگر دیگر لرد رگلن بود که سعی داشت طرح جامعی از داستان‌های قهرمانانه را بر پایه ارتباط تنگاتنگ اسطوره و آیین ارائه دهد. او می‌پنداشت که معنای اصلی اسطوره‌های قهرمانی در پی‌رنگ واحد آنها نهفته است و کانونی‌ترین موضوع آن‌ها از کف دادن تاج و تخت است (سگال، ۱۳۹۴: ۱۵۵). الگوی اسطوره‌های قهرمانی او که در کتاب *قهرمان* بازنموده شده است، بیش از صورت روایی بر عناصر آیینی تکیه دارد (اسکولز، ۱۳۹۳: ۱۰۰) و تمام زندگی قهرمان را از تولد تا شکوفایی و مرگ فرامی‌گیرد.

الگوی بعدی سفر قهرمان توسط جوزف کمبل و در سال ۱۹۴۹ م. در کتاب *قهرمان هزار چهره* به نگارش درآمد. در این اثر الگویی واحد از سفر قهرمان ترسیم شده است که بنابه اظهار نویسنده صورت کلی تمامی داستان‌های قهرمانی برآمده از آن است. بر این پایه، تمامی اسطوره‌های قهرمانی در واقع داستان قهرمانی واحد است که از دیرباز تاکنون و از اکنون تا همیشه با نقاب‌هایی بی‌شمار به انجام اعمالی مشابه و تکرار شونده در بستر رویدادهایی کمابیش یکسان می‌پردازد. بدین گونه است که به یک اعتبار، هدف اصلی نقد اسطوره‌ای برقراری نظامی فرو کاهنده جهت فرو فشردن اساطیر گوناگون به اسطوره‌ای یگانه است (روتون، ۱۳۸۵: ۱۰۳).

انگاره دیگر توسط کارول پیرسون و بر پایه گسترش مفهوم یونگی کهن‌الگوها مطرح شد. او که

بیشتر با همکاری کارترین پوپ در کتاب *قهرمانان مؤنث در ادبیات آمریکا و انگلیس*^۱ به بررسی نقش قهرمانانه زنان پرداخته بود، به تدوین طرحی کاربردی از شخصیت قهرمان دست یازید که اعمال قهرمانانه مرد و زن را به یک اندازه در بر می گرفت و قهرمان گرایی را برای هر دو گروه فرایند رشد و یکپارچگی به حساب می آورد (پیرسون، ۱۳۹۵: ۸). همین موضوع موجب شد تا برخی پژوهشگران الگوی او را جامع تر از الگوهای کمبل، رانک و رگلن و مرتبط با زندگی روزانه مردم بدانند (بوی، ۱۳۹۴: ۳۹۸). او در کتاب *قهرمان درون* کارکرد شش کهن الگوی معصوم، یتیم، سرگردان، مبارز، قربانی و کیمیاگر را در زندگی روزانه به نحوی عملی به تصویر کشید.

تلاش کریستوفر ووگلر (۱۹۴۹ م) برای به دست دادن ساختاری کاربردی تر از الگوی سفر قهرمان که بتوان از آن به عنوان راهنمای عملی در نگارش داستان و فیلم نامه سود جست، به شکل گیری الگوی سفر نویسنده انجامید که ووگلر طرح کلی آن را در سه پرده و دوازده مرحله عرضه داشت (ووگلر، ۱۳۹۴: ۳۸۳۷). پرده اول: دنیای عادی، دعوت به ماجرا، رد دعوت، ملاقات با استاد، عبور از نخستین آستانه. پرده دوم: آزمون ها، راهیابی به ژرف ترین غار، آزمایش، پاداش. پرده سوم: مسیر بازگشت، تجدید حیات، بازگشت با اکسیر. ووگلر انواع قهرمان را در دو دسته فعال و راغب که متکی به خود است و منفعل و بی میل که نیازمند انگیزشی بیرونی است، جای داده است. او همچنین از شخصیت ضد قهرمان به مثابه نوع ویژه ای از قهرمان یاد می کند که اگرچه ممکن است از دید جامعه تبه کار باشد، مخاطب با او احساس همدلی می کند. رفتار ضد قهرمانان به نظر ووگلر گاه مشابه قهرمانان سنتی است و گاه ناستودنی اما ترحم انگیز است.

بازگذاشتن دست نویسنده در پس و پیش کردن مراحل داستان و تدوین تعریفی گسترده و منعطف از آن ها از امتیازات ویژه طرح ووگلر نسبت به مراحل سفر قهرمان جوزف کمبل است. همچنین ووگلر هفت کهن الگوی قهرمان، استاد، نگهبان آستانه، منادی، متلون، سایه و دغلباز را که بیشتر از کهن الگوهای دیگر در داستان ها کاربرد دارند، به مثابه ابزاری در دست نویسنده می شناسد. او بر آن است که برون ساخت الگوهای سفر قهرمان، بسیار متنوع و نامحدود است و هر نژاد و تبار در درازنای زمان، الگوی مخصوصی برای آن طرح و تدوین کرده است. با این حال، زیرساخت تمامی این الگوها ثابت و یکسان است و در چستی و اساس آن ها تفاوت بنیادینی دیده نمی شود. این موضوع، افزون بر آن که سرشت همسان سفرهای قهرمانانه و اصالت و اهمیت روان شناختی آن ها را باز می نماید، سازوکار

همانند و مشابه ذهن و روان انسان‌ها را در طول تاریخ تبیین می‌کند و به چرایی قدرتمندی این الگوها در عرصه‌ای جهانی و فرازمانی پاسخ می‌دهد. به نظر می‌رسد الگوی ووگلر چون از ساختاری فشرده، حاوی کلی‌ترین عناصر روایی برآمده است و درعین حال از قابلیت انعطاف و تعمیم فراوانی برخوردار است، واپسین صورت بر ساخته از نظریه تک‌اسطوره کمبل باشد، چنان‌که گویی داستان سفر قهرمان در سیر روایی خود، به فرجام دگرگونی رسیده است.

۳. پیشینه پژوهش

الگوی سفر نویسنده کریستوفر ووگلر بارها ابزار پژوهش و خوانش متن‌های گوناگون بوده است؛ از جمله قبیاق شاهی مسکن و سلامت باویل (۱۳۹۱) داستان بهرام گور را به روایت هفت پیکر نظامی بر اساس این الگو بررسی کرده‌اند. زندی طلب و رحیمی زنگنه (۱۳۹۸) به تحلیل متن عرفانی سیرالعباد الی المعاد سنایی بر پایه این نظریه دست یازیده‌اند. همچنین س گلپایگانی، حسامی کرمانی و حسینی شکیب (۱۴۰۱) از الگوی سفر نویسنده برای بازخوانی چند انیمیشن سود جسته‌اند. همچنین داستان شیخ صنعان بارها مورد بازخوانی و نقد قرار گرفته و با نظریه‌های گوناگون سنجیده شده است. از جمله دلبری و مهری (۱۳۹۶) به خوانش این داستان بر اساس الگوی کمبل و نظریه کهن‌الگویی یونگ پرداخته، خطوط کلی آن را با عناصر اصلی نظریه کمبل منطبق یافته‌اند و به بعضی از اختلافات اشاره کرده‌اند. حسنی، درودگریان، میرزایی و مرادی (۱۴۰۰) سیر داستان را با الگوی چهار مرحله‌ای آیین گذار به مثابه طرحی جهانی همسو دانسته‌اند. طایفی و شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۶) الگوی نشانه‌معناشناختی را اساس خوانش خود قرار داده‌اند. روحانی و شوبکلایی (۱۳۹۱) پیوستگی و سجدگی داستان شیخ صنعان را بر پایه الگوی کنشی گرماس نشان داده‌اند. خسروی شکیب (۱۴۰۱) نظریه گافمن را اساس تحلیل خود قرار داده است و حسنی و درودگریان (۱۴۰۰) آن را با الگوی چهار مرحله‌ای مناسک گذار منطبق یافته‌اند. باین حال، تحلیل داستان شیخ صنعان بر پایه الگوی سفر نویسنده، فاقد پیشینه است.

۴. خلاصه داستان

شیخ صنعان، حکایتی فرعی در دل منظومه عرفانی منطق الطیر، سروده فریدالدین عطار نیشابوری است و داستان دگرگونی معنوی و بنیادی بینش شیخی سالک است که اگرچه سخت سهرناک و عظیم است، فرجام آن مبارک و متعالی است. شیخ صنعان، مرادی سالخورده است که پنجاه سال از عمر خود را در راه ریاضت و مجاهده با نفس گذرانده و مریدان بسیاری دارد. او شبی در خواب می‌بیند که راهش به

روم افتاده است و در آنجا بتی را سجده می کند و پس از بیداری، برای گذاردن خواب با چهارصد مرید، راهی روم می شود. در آنجا ترسا دختری سخت زیباروی می بیند و در هوای او و به اشارت او آتش در خرقه می زند و به موافقت محبوب به آیین ترسا می گرود. یاران شیخ که واقعه را سخت خردسوز و هنگامه خیز می یابند، به ناچار از وی رو برمی تابند و به مکه می روند. در آنجا مریدی پاکباز که به هنگام واقعه حاضر نبوده است، بر آنان برمی آشوبد و یاران را به یاری شیخ فرامی خواند. مریدان چله می نشینند و در شب چهلیم به عنایت و همت پیامبر، شیخ نجات می یابد و دختر ترسا اسلام می آورد.

۵. تحلیل داستان شیخ صنعان با الگوی سفر نویسنده

۵-۱. پرده اول

این پرده، فراز و فرودهای پیش از سفر قهرمان و کوشش او را برای ورود به عالم ناشناخته در بر می گیرد. قهرمان به سفری شگفت فراخوانده می شود و با وجود تردیدهای که دارد، با راهنمایی استاد از آستانه زندگی معمولی عبور می کند و سفر قهرمانانه خویش را می آغازد.

۵-۱-۱. دنیای عادی

تصور کمابیش رایج آن است که دست سرنوشت از آغاز، زندگی قهرمانان را رقم زده است. زایش آنان رویدادی همواره معجزه آسا و توأم با شگفتی است (پراپ، ۱۳۸۶: ۱۷۱ و ۱۷۲) که از دید دانش روان شناسی، موجب حیرت مخاطب می گردد و حس اعتماد عمیق او را به قهرمان و کردار وی برمی انگیزد. قهرمان پیش از آنکه زاده شود، برگزیده شده است تا امری شگفت را سامان دهد؛ تباری را از تباهی برهاند؛ الهام بخش مردمان باشد و چراغی فرا راه آیندگان بیفروزد. با این همه، داستان زندگی قهرمانان نیز پیش از آغاز سفر، کمابیش سیر رویدادهایی معمولی در جهانی معمولی است.

داستان شیخ صنعان چنین می آغازد که او پیر و عالم روزگار خویش و صاحب کرامات است. پنجاه سال سرگرم ریاضت بوده است و چهارصد مرید اهل عمل، پیرو اوست (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۸۶). این دنیا با وضعیت دنیای معمولی قهرمان، پیش از شروع سفر تا اندازه ای متفاوت است؛ بدانسان که شیخ صنعان، پیر روزگار خویش و قهرمان دوران است. گویی او سفری قهرمانانه را از پیش پشت سر نهاده و به مراتب سیر و سلوک را درنور دیده است. باین حال، آنچه زندگی پیش از سفر او را تا ساحت دنیای عادی فرومی کاهد، شدت دگرگونی و انقلابی است که سفر ناگزیر، فرا راه او می گسترده. در واقع، دنیای او نه در مقایسه با دنیای دیگران که در سنجش با آنچه پس از شروع سفر بر او می گذرد، دنیایی

عادی است.

۵-۱-۲. دعوت به ماجرا

همواره این احتمال وجود دارد که اتفاقی به ظاهر ناچیز، از حدود دنیای معمولی فراتر رود و جهانی شگفت فراروی قهرمان بگشاید. جهانی که با اندیشه، نگاه و ادراک قهرمان را یکسره دیگرگون می‌سازد و او را به قلمرویی ناشناخته و رازآمیز می‌کشاند. این مرحله با نخستین بخش از الگوی سفر قهرمان کمبل مطابقت دارد که بر اساس آن تقدیری ازلی، قهرمان را از محدوده فروبسته اجتماع بیرون می‌برد و اشتیاق سفری بی‌بازگشت را در دل او برمی‌انگیزد (کمبل، ۱۳۸۶: ۶۶).

منادی سفر در داستان شیخ صنعان رؤیایی شگفت و خردآشوب است:

گرچه خود را قدوة اصحاب دید   چند شب بر هم چنان در خواب دید
کز حرم در رومش افتادی مقام   سجده می‌کردی بتی را بر دوام
(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۸۶)

رؤیا در نگاه صوفیان، همواره از اهمیت فراوانی برخوردار بوده است؛ آن‌گونه که آن را «نوعی از انواع کرامات و حقیقت» (قشیری، ۳۸۱: ۶۹۷) دانسته‌اند و به گونه‌هایی بخش کرده‌اند: «کشف مجرد؛ آن‌چنان بود که کسی به دیده روح مجرد از خیال، صورت حالی که هنوز در حجاب غیب بود در خواب یا در واقعه مطالعه کند... کشف مخیل آن‌چنان بود که روح انسانی در خواب یا واقعه بعضی از مغیبات دریابد و نفس به جهت تشبث و تعلق بدو با وی در آن ادراک مشارکت و مداخلت نماید ... و خیال مجرد که خواطر نفسانی بر دل غلبه دارد و به غلبه آن، روح از مطالعه عالم غیب محجوب ماند» (عزالدین کاشانی، ۱۳۸۹: ۳۲۶ - ۳۳۰). هم‌چنین بر اساس حدیثی از پیامبر «خواب مؤمن جزئی از چهل و شش جزء پیامبری» (ترمذی، ۱۳۹۴: ۲۲۸) دانسته شده است و در قرآن از رؤیای یوسف و رؤیاهای دو مرد زندانی و رؤیای پادشاه که هر سه تعبیری ویژه و زبانی رمزی داشتند، سخن رفته است (یوسف، ۴، ۳۶، ۴۳). بر این اساس می‌توان انگاشت که غلبه خواب سهمناک و ملحدانه شیخ صنعان تا چه اندازه می‌توانسته است خاطر آسوده او را به سختی بر آشوبد و دست‌خوش تیرگی و ناآرامی سازد و البته آزار و آشفتگی از ویژگی‌های بنیادین این مرحله به‌شمار می‌آید (ووگلر، ۱۳۹۴: ۱۳۲). ازاین‌رو شیخ صنعان با ندای رؤیایی مینوی در میان زندگی کمابیش معمولی خویش، ناگهان به ساحت خطرخیز و هنگامه‌انگیز سفری شگفت دعوت می‌شود.

۵-۱-۳. رد دعوت

کناره‌گیری و تردید میان‌گزینش یکی از دو جهان شناخته و ناشناخته از بزنگاه‌های زندگی هر قهرمان است و بسیاری از اشخاص در این مرحله از ادامه ماجرا طفره می‌روند و سفر آن‌ها پیش از آغاز به پایان می‌رسد. رد دعوت ممکن است آن‌چنان فشرده و موجز باشد که تنها در درنگی یا کلمه‌ای نمودار گردد و ممکن است به انصراف کامل رهرو از سفر بینجامد. برپایه روانشناسی فروید، اساس رد دعوت را می‌بایست در ویژگی رانۀ عشق بازجست که برآمده از لیبدو (نیروی حیاتی) است که وارون رانۀ مرگ^۱ با امیال معطوف به زندگی در پیوند است و انسان را به‌سوی حفظ و بقای زندگی سوق می‌دهد (فروید، ۲۵۳۷: ۲۴۷). رنج و اندوه شیخ صنعان پس از دیدن رؤیا آشکارا پیداست:

چون بدید این خواب، بیدار جهان	گفت: «دردا و دریغا این زمان،
یوسف توفیق در چاه افتاد	عقبه‌ای دشوار در راه افتاد
من ندانم تا ازین غم جان برم	ترک جان گفتم اگر ایمان برم

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۸۶)

شیخ صنعان هرگز نمی‌انگاشته است، چنین رؤیایی بر او نمودار گردد و او را با چنین مرحله دشواری در سیر و سلوک رویارو سازد. یا این حال، او رهرویی کهنه‌کار است و چون از اهمیت رؤیای خویش با خبر است، پس از دمی درنگ، چاره‌ای نمی‌بیند جز آن‌که به سفری ناخواسته و نایبوسان تن دهد (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۸۶). شیخ صنعان مانند بسیاری از قهرمانان از سفر کناره نمی‌گیرد و برای آغاز آن نیازمند نیرویی بیرونی نیست. اگرچه همچون قهرمانان راغب و مشتاق هم، دلیرانه و بی‌درنگ سفر شگفت خویش را شروع نمی‌کند (ووگلر، ۱۳۹۴: ۱۴۲). هونن شونین اندیشمند ژاپنی سده دوازدهم میلادی این دو شیوه سلوک را در دو اصطلاح «تا-ریکی» یا دیگرنیرو و «جی-ریکی» یا خودنیرو بازنموده است (مور، ۱۳۸۱: ۳۸۸-۳۸۹). در طریق نخست، سالک برای حرکت، بازبسته به نیرویی بیرونی است و در طریق دوم، سالک می‌کوشد با انگیزش نیروهای درونی خود، راه را به فرجام برد. شیخ صنعان قهرمانی است که به‌ناچار می‌بایست به تنهایی و لزوماً با تکیه بر توانایی‌های معنوی خویش، سفر شگفت را آغاز کند و از این‌رو دعوت به سفر را رد نمی‌کند. آن‌چه موقعیت او را بغرنج ساخته، رؤیایی است که از نگاه او حاوی تعبیر مبارکی نیست و گردنه‌ای دیرگذر یا ناگذر را در راه بازمی‌نماید.

۵-۱-۴. ملاقات با استاد

هیچ قهرمانی را یارای آن نیست که تمام سفر را به تن خویش و بی حمایت و تأیید نیروهای یاری گر به فرجام برد. ناشناختگی و دشواری راه، دلبستگی به جهان شناخته و بی تجربگی قهرمان، می بایست با کارآمدی و توانمندی نیرو یا نیروهایی جبران شود که می توان آن را بازتابی از کهن الگوی «پیر فرزانه» دانست. شخصیتی که بیش از دیگران از موهبت خرد و فرزانداری برخوردار است (یونگ، ۱۳۹۰: ۷۸). باور به این که بعضی از انسان ها توانمندی روحانی ویژه ای دارند که آن ها را با جهان های ماورالطبیعی و ناشناخته پیوند می دهد از دیرباز در ریخت شمن ها و جادوگران به مثابه درمان گران جوامع کهن وجود داشته است (الیاده، ۱۳۹۲: ۲۰۲) که دیدار با خدای آسمانی و اهدای نذورات قبیله به او؛ یافتن روح ربوده شده فرد بیمار؛ ارشاد روح فردی که به تازگی در گذشته است و کسب علم و معرفت از طریق ارتباط با موجودات متعالی از جمله خویشکاری ها او بوده است (همان: ۲۰۳؛ دانگلور، ۱۳۸۸: ۱۵۷). کارکرد روان شناختی این کهن الگو مسلم می دارد که شخصیت استاد اساساً معرفت خود راستین و حقیقی قهرمان است که صورتی خدای گونه دارد (ووگلر، ۱۳۹۴: ۷۲) و می تواند به استادی بیرونی که آن وجه خدای گون را در خود متجلی ساخته، فراقنی شود.

شیخ صنعان، استاد روزگار خود است و مراتب کمال را سال ها به غایت پیموده است و ملاقات او با استاد، دیداری یکسره درونی است. او می داند عقبه ای دشوار در برابر او قرار گرفته است و او را به خویش می خواند:

نیست یک تن بر همه روی زمین	کو ندارد عقبه ای در ره چنین
گر کند آن عقبه قطع این جایگاه	راه، روشن گرددش تا پیشگاه
ور بماند در پس آن عقبه باز	در عقوبت ره شود بر وی دراز

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۸۶)

شیخ صنعان چاره ای ندارد مگر آنکه به آواز معرفت و جان آگاهی خویش که او را به دوردست فرامی خواند، دل سپارد و راهی شگرف را آغاز کند. بنابراین، استاد راستین او برای شروع سفر قهرمانانه، خود خدای گون و حقیقی اوست که سال ها در طریق معرفت و خداشناسی سیر و سلوک نموده است.

۵-۱-۵. عبور از نخستین آستانه

تمام وقایع داستان تا این مرحله بازنمود رویدادی است که ممکن است برای هر کس رخ بدهد. امور

ناشناخته و مرموز، مسیر تازه‌ای را بازمی‌نماید که همه زندگی پیشین را دگرگون می‌کند. سفر قهرمان با عبور از آستانه نخستین، راه به ساحتی دیگر می‌برد و پرده دوم الگوی داستان آغاز می‌شود. «عبور از نخستین آستانه، عملی ارادی است که طی آن قهرمان با تمام وجود درگیر ماجرا می‌شود» (ووگلر، ۱۳۹۴: ۱۶۱). در واقع این مرحله برزخ پرده اول و دوم است و قهرمان، پیش از ورود به ساحت دیگر سفر به گونه‌ای مخاطره‌آمیز با نگهبان آستانه روبرو می‌شود (کمبل، ۱۳۸۶: ۹۰). کارکرد اصلی این کهن‌الگو محک‌زدن قهرمان است تا عیار و ثبات قدم او سنجیده آید.

در داستان شیخ صنعان، نگهبانان ظاهری آستانه مریدان و همراهان شیخ هستند که می‌کوشند او را از شیفستگی به دختر ترسا بازدارند (عطاری‌نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۰)؛ با این حال، آبرو و اعتبار و اندوخته‌های طریقتی شیخ در طول سال‌ها، مهم‌ترین نگهبانان آستانه‌اند:

دختر ترسا چو برقع برگرفت	بند بند شیخ آتش درگرفت
گرچه شیخ آن‌جا نظر در پیش کرد	عشق آن بت‌روی کار خویش کرد

(همان: ۲۸۸)

چشم‌برگرفتن شیخ صنعان از جمال دختر ترسا، رفتاری است مبتنی بر آموزه‌های طریقتی که سالک را از تداوم نظر بر نامحرم و در مراحل بالاتر از نظر مشتاقانه به هر چه غیر از خداست، بازمی‌دارد و در نتیجه می‌تواند او را از ادامه سفر بازدارد. تصور بیرون افتادن از طریق و سرگردانی در تیه ضلالت، از دست دادن حیثیتی و اندرزه‌های مریدان که شاید بن‌مایه‌هایی از نکوهش و ملات نیز در خود داشته، جملگی نگهبانان سرسخت آستانه‌ای هستند که شیخ صنعان برای ادامه سفر خود راهی جز عبور از آن‌ها ندارد و با عشق سوزانی که دختر ترسا در دل او برانگیخته به آسانی از این همه درمی‌گذرد.

۵-۲. پرده دوم

قهرمان با عبور از آستانه نخستین به ساحت دیگری از سفر متشرف می‌شود که سرشار آزمون‌های دشوار و طاقت‌فرساست. او می‌بایست با ژرف‌ترین ترس‌های خود مواجه شود، از موانع فراوان عبور کند و پاداش سفر خود را به دست آورد.

۵-۲-۱. آزمون‌ها

ارزش آموخته‌های روزانه هر کس را تنها آن‌گاه می‌توان به درستی سنجید که محک مشکلات و موانع را تاب بیاورند. درواقع، یکی از کارکردهای پایه‌ای اسطوره، عبور دادن انسان‌ها از بحران‌های زندگی

روزمره از طریق مشارکت فعالانۀ آن‌هاست (کمبل، ۱۳۹۴: ۳۷). نظام اسطوره با همراهی آیین‌های گوناگون، فرد را یاری می‌دهد تا آشوب‌های روانی زندگی و مرگ را تاب آورد و از آن‌ها به سلامت بگذرد. از این حیث، در داستان شیخ صنعان، نظام معنوی، همان کارکردی را دارد که سامانۀ اسطوره در جوامع کهن داشت: امداد رسانی روحانی برای عبور از مراحل دشوار و تقلیل فشارهایی که ممکن است قهرمان را از ادامۀ سفر بازدارد. آزمون‌هایی که شیخ صنعان باید از سر بگذراند، سخت دشوار و بغرچ‌اند. او از بسیاری اندوه عشق، با همه هیبت و عظمت عارفانۀ خویش، همنشین سگان کوی دختر ترسا می‌شود (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۰) که اگرچه سلوکی خلاف شریعت اسلام است، شیخ صنعان بر تداوم آن پای می‌فشرد. آزمون دیگر او تاب آوردن تندخویی و ناسازگاری معشوق پس از ابراز عشق است:

دخترش گفت: ای خرف از	ساز کافور و کفن کن، شرم‌دار!
چون دمت سرد است، دمسازی	پیر گشتی، قصد دل‌بازی مکن
این زمان عزم کفن کردن تو را	به‌تیرت آید که عزم من تو را

(همان: ۲۹۲)

با سرسختی شیخ صنعان، دختر ترسا آزمون دشوارتری را فراروی او می‌نهد:

گفت دختر گر تو هستی مرد کار	چار کارت کرد باید اختیار
سجده کن پیش بت و قرآن بسوز	خمر نوش و دیده از ایمان بدوز

(همان: ۲۹۲)

با وجود هولناکی و کراهت این آزمون در نظر پیر طریقتی مسلمانان، شیخ صنعان باده می‌نوشد و از هر چه جز عشق دست می‌شویید. آزمون دشوار دیگر، آن است که شیخ به موافقت با دختر ترسا طریق کفر در پیش گیرد و از اسلام و ایمان یکسره روی برتابد. شیخ این آزمون را نیز پس پشت می‌نهد و پس از آن جماعت ترسایان سرخوش از گرایش پیری معظم به مسلک‌شان، بر کمر شیخ صنعان زنار می‌بندند و او هم‌چنان که پیشتر رنگ تردید و انکار را در نگاه مریدان دیده است، بی‌آبرویی نزد ترسایان را نیز در مسیر سفر خویش تاب می‌آورد.

۵-۲. راه‌یابی به ژرف‌ترین غار

تاریکی و تنهایی، تقدیر گریزناپذیر همه قهرمانان است. آنان می‌بایست پاره‌ای از دشوارترین منازل سفر را به‌تنهایی در میانه تاریکی و هراسی مطلق به سر ببرند. مواجه با تاریکی مطلق در الگوی سفر قهرمان جوزف کمبل «شکم نهنگ» نامیده شده است (کمبل، ۱۳۸۶: ۹۶) و واسطه تشریف و مرحله

باززایی قهرمان در جهان دیگر است و از این رو با رمز غار در نمادشناسی به مثابه «الگوی ازلی رحم مادر» برابر است (شوالیه و گریبران، ۱۳۸۵، ج ۴: ۳۳۲). درون‌مایهٔ بلعیده شدن توسط موجودی الاهی، موضوعی کهن در میان سلسله آیین‌های رمزآلود تشریف به شمار می‌آید (الیاده، ۱۳۹۲: ۴۵) که انتقال به ساحت دیگری از وجود را ممکن می‌سازد. در داستان شیخ صنعان، ترسایان، شیخ را به دیر خویش می‌برند و بر او زناز می‌بندند:

شیخ چون در حلقه زناز شد   خرقة آتش در زد و در کار شد
دل ز دین خویشتن آزاد کرد   نه ز کعبه نه ز شیخی یاد کرد
(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۴)

پیداست که شیخ صنعان در گذر از این آزمون نیز رهرویی گرم‌پوی و در طریق خویش استوار بوده است. اما ژرف‌ترین غار در داستان شیخ صنعان، دیر ترسایان است که تاریکی وجودی آن، اندک نور ایمانی را که هنوز در قلب شیخ باقی است، فرومی‌کشد و از میان برمی‌دارد؛ همان‌گونه که در رمزشناسی عرفانی، ظلمات، نماد دنیاست (سجادی، ۱۳۸۹: ۵۶۲). ورود شیخ صنعان به ژرف‌ترین غار که بی‌گمان تاریک‌ترین منطقه در الگوی سفر قهرمان است، نشانهٔ نهایت گرفتاری او در عالم مادیات و غایت دوری از عوالم معنوی است. تجربهٔ مواجهه با بزرگ‌ترین ترس‌ها و نفوذ به اعماق ناشناختهٔ روان در عین تنهایی، امتحانی جان‌گراست که قهرمان را برای رویارویی با مرحلهٔ بعد آماده می‌کند.

۵-۲-۳. آزمایش

ورود به غار، تمهید مواجههٔ قهرمان با مرگ به مثابهٔ هولناک‌ترین آزمایش است. «راز سادهٔ آزمایش این است: قهرمانان باید بمیرند تا بتوانند دوباره متولد شوند» (ووگلر، ۱۳۹۴: ۱۹۳). تولد دوباره، منحنی فردیت قهرمان را یکسره دگرگون می‌سازد و او هرگز دیگر کسی نخواهد شد که پیش از سفر بود. این مرحله بازنمود واپسین رویارویی بزرگ قهرمان با موانع و مشکلات است و پیروزی یا شکست نهایی قهرمان یکسره به فرجام آن بازبسته است.

لغت امتحان در تعابیر عرفانی «آزمایش خداست که در دل نیکان درمی‌آید و آن‌ها را به محنت‌ها و انقسام و تشتت می‌کشانند» (سراج، ۱۳۸۸: ۳۹۷). شیخ صنعان که آزمون‌های سختی را پشت سر گذاشته است، در این مرحله با واپسین آزمایش که از همه سترگ‌تر است، مواجه می‌شود. دختر ترسا کابین خود را یک‌سال خوک‌بانی قرار می‌دهد (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۵) که استمرار و تداوم تمام آزمون‌هایی است که شیخ صنعان با دشواری از سر گذرانده است. درست در این عظیم‌ترین عقبه است

که مریدان شیخ مهار خویش از کف می دهند و از پیرامون وی پراکنده می شوند. چراکه آنان به هیچ روی، تاب پافشاری و تأکید شیخ را بر کفر ندارند:

همنشینانش چنان در ماندند	کز فرو ماندن به جان در ماندند
چون بدیدند آن گرفتاری او	باز گردیدند از یاری او
جمله از شومی او بگریختند	در غم او خاک بر سر ریختند

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۵)

اما جدا از کارکرد معنوی، این مرحله کارکردی روان شناختی نیز می تواند داشت. مفهوم «سایه» در روان شناسی یونگ به بخش تاریک ناخودآگاه اشاره دارد (یونگ، ۱۳۸۵: ۲۶) که مطلوب و خواستنی نیست و فرد خوش می دارد آن را از خود دور سازد. بنابراین، شناخت سایه و افزایش سطح آگاهی نسبت به آن موجب رشد روانی، آشتی با خود و درک بهتر و برقراری روابط مسالمت آمیز با دیگران می شود. شگفت آن است که این نکته در داستان شیخ صنعان به ظرافت تبیین شده است:

در نهاد هر کسی صد خوک هست	خوک باید سوخت یا زنار بست
تو چنان ظن می بری ای هیچ کس	کاین خطر آن پیر را افتاد و بس
تو ز خوک خود اگر آگه نه ای	سخت معذوری که مرد ره نه ای
گر قدم در ره نهی چون مرد کار	هم بت و هم خوک بینی صد هزار

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۵)

بت و خوک نمادهایی از کهن الگوی سایه اند که مقبول بخش خودآگاه روان نیست و از این رو به لایه ها تاریک و زیرین ناخودآگاهی طرد شده اند. از این منظر، شیخ صنعان با بخش های از روان خویش مواجه می شود که پیش از این بر او پوشیده بوده است. پاره هایی که جز با کیمیای شناخت و معرفت از میان نمی روند و غفلت از آن ها حجاب و عقبه ای عظیم در طریق خودشناسی و خداشناسی است.

۴-۲-۵. پاداش

سفر قهرمان از آغاز داستان تا این مرحله یکسره با ناملایمات و مصایب بسیاری که بی وقفه پدیدار می شوند، همراه است و تنها در این مرحله است که قهرمان می تواند، دمی به آسودگی برآورد. پاداشی که به او داده می شود، برآمده از خواسته اوست و در پیوند مستقیم با میزان خطراتی که از سر گذرانیده است. همچنین پاداش می تواند، ربودن شمشیری جادویی، توان غیب گویی، آگاهی و بصیرت یا

اکسیری باشد که مرگ را می‌میراند و به قهرمان زندگی جاودانه می‌بخشد (ووگلر، ۱۳۹۴: ۲۱۸-۲۲۱). شیخ صنعان که صداقت و ثبات قدم خویش را در عشق با گذراندن آزمون‌های پی در پی به اثبات رسانده است از دختر ترسا وعده می‌گیرد که پس از سالی خوگ‌بانی کردن در عوض کابین او به وصال برسد:

گفت کابین را کنون ای ناتمام   خوگ‌وانی کن مرا سالی مدام

تا چو سالی بگذرد هر دو به هم   عمر بگذاریم در شادی و غم

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۵)

رسیدن به این مایه کامیابی محصول عشق شورانگیز شیخ صنعان به دختر ترساست و بی‌گمان گرمی‌ترین پاداش از نگاه اوست. همچنین شیخ صنعان به پاداش دیگری نیز دست می‌یابد که نتیجه سال‌ها ارادت و ایمان خالصانه او در راه حق و ریاضت و مجاهدت او در طریقت است. مریدان شیخ به اشارت مریدی پاک‌باخته به چله می‌نشینند تا شاید گره از کار شیخ بگشایند و درست در شب چهارم، همان مرید در عالم کشف و شهود پیامبر را می‌بیند و از او مدد می‌جوید و پیامبر نجات شیخ را به او مژده می‌دهد (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۲۹۹). کارگشایی پیامبر در این مرحله ریخت دیگری از امدادهای غیبی در الگوی سفر قهرمان، مبنی بر یاری رساندن نیروهای امدادگر به قهرمان است با این تفاوت که این مرحله در الگوی ووگلر پیش از ورود قهرمان به داستان قرار دارد و در داستان شیخ صنعان پس از واپسین مرحله اصلی سفر و در کامل‌ترین صورت آن. موضوع دیگر آن است که این یاری به واسطه همت والا و صداقت ذات مرید نصیب شیخ صنعان می‌شود و این نشانه پیوند دوسویه و ناگسستگی مراد و مرید در نظام معنوی طریقت است.

۵-۳. پرده سوم

بازگشت پیروزمندانه از سفر بخش مهمی از الگوی سفر قهرمان است. او باید بتواند آموخته‌ها و اندوخته‌های سفر را برای مردم به ارمغان بیاورد و با ره‌آوردهای تازه خویش بار دیگر در جهان عادی پیشین زندگی کند.

۵-۳-۱. بازگشت

سفر قهرمان عمدتاً با شک و تردید آغاز می‌شود و با ترس و تنهایی ادامه می‌یابد. ورود به عالم رازآلود تاریکی و درآمیختن با عمیق‌ترین لایه‌های ناشناختگی، جست‌وجوی تازه و شگفتی است که گویی هیچ‌گونه پیوندی با تجربه‌های زیسته قهرمان ندارد. جهانی سرشته از اسرار که با وجود پوشیدگی و

رعب آمیزی فراوانی که دارد، قهرمان را با قدرتی عظیم به کانونی ترین نقطه خطر می کشاند تا او را از نیروی بی کران ناشناخته ها بیابارد. در پایان، قهرمان، ناشناخته را نمی شناسد، بلکه می آموزد با آن بزید؛ چنان که گویی جهانی شگرف را در خویش و با خویش حمل می کند. مهم ترین دستاورد این مرحله افزون بر کمال سیر و سلوک قهرمانانه و کسب توانمندی های آن، دست گیری و یاری رسانی به قهرمانان آینده است. «مسیر بازگشت معرف زمانی است که قهرمانان بار دیگر ماجرا را پی می گیرند. دوره آرامش به سر رسیده است و قهرمانان باید از این سکون خارج شوند» (وولگر، ۱۳۹۴: ۲۳۱). تلاش برای بیرون رفتن از سکون و سکوت، قهرمان را در آستانه پیوند دوباره با مردم و دنیای معمولی قرار می دهد تا ارمغان سفر او همگانی و فراگیر شود.

بر همین اساس ابن عربی، سالکانی را که به مرتبه فنا دست یافته اند به دو دسته واقفان مستهلک و مردودان تقسیم کرده است (اولوداغ، ۱۳۹۰: ۱۱۹). واقف مستهلک در مقام فنا قرار دارد و پیوسته از آن مراقبت می کند اما مردودان که فاضل تر از آنان اند، بار دیگر به زندگانی دنیا بازگردانده می شوند تا با سیر و سلوک الی الله بیش از پیش به حق تعالی تقرب جویند. این گروه نیز خود دو دسته اند. عارف که برای تکمیل و تقرب مرتبه اش بازگردانده می شود و وارث که ابن عربی او را محمدی نامیده است (الحکیم، ۱۳۹۴: ۹۴۵) و پیوندهای عمیق روحانی و معنوی فراوان با پیامبر اسلام دارد و هدف از بازگرداندن او دست گیری و ارشاد خلق است. بنابراین بازگشت، مرحله بسیار مهمی از مراحل سفر قهرمان است که نه تنها توفیق در آن بلکه علت آن نیز رتبه و مقام رهرو را تعیین می کند.

شیخ صنعان که به پایمردی مریدان و یاری پیامبر از تاریکی کفر نجات یافته، توبه کنان ایمان رفته را بازمی یابد و اسرار و حکمت قرآن را که در درازای سفر شگفت خویش از یاد برده بود به یاد می آورد و بی درنگ قصد بازگشت به دیار خود را دارد (عطار نیشابوری، ۱۳۸۵: ۳۰۰). بازگشت در این داستان دو بار و به دو صورت باطنی و ظاهری تجلی یافته است. بازگشت از کفر و متعلقات آن به اسلام و طریقت و بازگشت از سرزمین روم به حجاز که محصول دگرگونی معنوی است. شیخ صنعان با سفر از وادی کفر به اسلام به همراه مریدانش روم شرک را ترک می کند و به حجاز توحید بازمی گردد تا از جمله رهنوردانی باشد که در این زینه درنمانده اند و به مرتبه والاری ارتقا یافته اند.

۵-۳-۲. تجدید حیات

لازمه سفرهای قهرمانانه کوشش مداوم و بی وقفه است و قهرمان می بایست پیوسته بر توانمندی های خود بیفزاید و با تکیه بر امدادهای غیبی و نیروهای روحانی خود از هرگونه ضعف و لغزشی که مانع

سفر او گردد، اجتناب ورزد. از این رو یک بار دیگر توانایی قهرمان، پیش از بازگشت به جهان عادی آزموده می شود تا قدر و بهای آن مشخص شود. در همان حال، این مرحله فرصت دیگری را در اختیار قهرمان قرار می دهد تا به تکمیل دانش و تجربه خویش بپردازد و بر نقص و ضعف خود چیره آید و برای آخرین بار با مرگ مواجه شود (ووگلر، ۱۳۹۴: ۲۳۹). شیخ صنعان پس از توبه که از جمله مقامات است (سراج، ۱۳۸۸: ۹۸)، تجدید حیات می یابد و زندگی تازه ای را می آغازد که تنها با گذشتن از سفری دشوار می توانست به آن دست یابد. در این سفر شگرف، شیخ صنعان از اسلام به کفر و از کفر به اسلام می گراید اما او دیگر همان شیخ مسلمان و مؤمنی نیست که از آغاز بود. تجارب فراوان و هولناکی که او از سر گذرانده، سخت او را دگرگون ساخته و فهم او را از هستی و نیستی تغییر داده است. به روایت متون کهن آیین ذن: «آنگاه که من مطالعه ذن را آغاز کردم، کوه کوه بود. چون اندیشیدم که به ذن رسیده ام، کوه دیگر کوه نبود؛ ولی چون به شناسایی کامل ذن رسیدم، کوه باز کوه بود» (ایزوتسو، ۱۳۸۱: و). هستی و عالم امکان به لحاظ وجودی همان است که همواره بوده است و تنها قهرمان است که به ساحت متفاوتی از ادراک و بصیرت دست یافته است.

مفهوم تجدید حیات، این سخن مسیح را به یاد می آورد: «یقین بدان تا شخص از نو تولد نیابد، نمی تواند پادشاهی خدا را ببیند... همه باید دوباره متولد شوند» (کتاب مقدس، ۲۰۱۵: ۱۰۸۰). زادن دوباره که در کلام مسیح بیان شده است، مفهومی روحانی است که در گرو مرگی روحانی، پیش از مرگ تن است. همان که پیامبر از آن سخن گفته است: «مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا» (نجم رازی، ۱۳۸۳: ۳۵۹)؛ «قبل از آن که مرگ به سراغتان آید، بمیرید» (فروزانفر، ۱۳۹۳: ۳۷۰). باور عرفای اسلامی آن است که مرگ گونه ای کشف حجاب است که به پایمردی آن، حقیقت بر همگان آشکار می شود. «پس آن گاه که به واسطه مرگ، کشف غطاء (کنار رفتن پرده) حاصل شد، اهل علم (علم الیقین) به عین (عین الیقین) منتقل می شوند و اهل عین به حق (حق الیقین) ارتقاء می یابند و نابینایان از کوری به بینایی - هر چند که پیش از آن علمی نداشتند - متحول می شوند. بنابراین هنگام کشف غطاء به ناچار برای هر گروهی افزایشی حاصل می گردد» (ابن عربی، ۱۳۹۱: ۱۱۶). رهرو طریقت به واسطه مرگ اختیاری یا به گفته مسیح، تولد دیگر، در این عالم و پیش از مرگ اضطراری به معرفتی می رسد که تنها با مرگ دست یافتنی است (لاهیجی، ۱۳۹۵: ۱۱۳) و در نتیجه، این مرگ و زایش مضاعف برای او چیزی جز کسب معرفت و خداشناسی نیست. او پس از تولد جسمانی باید تولد در صفات متعالی روحانی را تجربه کند و پیش از مرگ جسمانی، مرگ صفات رذیله اخلاقی را از سر بگذراند و به این طریق، حیات دوباره را تجربه

کند.

۵-۳-۱. اکسیر

زندگی سرشار از رویدادهای نابیوسان است و هر اتفاقی به اندازه سترگی و اثرگذاری‌اش، بر زندگی انسان کارگر می‌افتد و آن را دگرگون می‌سازد. پس از تولد، سفر قهرمانانه بزرگ‌ترین تجربه زندگی هر قهرمان است. سفری از خود به خود که برج و باروی جهان‌بینی و بینش مسافر را سخت فرومی‌کوبد و آرامش گذرا و کم‌عمق آن را برمی‌آشوبد. دستاورد این سفر هر چه باشد، مبارک است و هیچ قهرمانی را یارای آن نیست که از ره‌آوردهای ناگزیر این سفر دست خالی بازگردد. اکسیر ممکن است دستاوری مادی یا معنوی باشد (ووگلر، ۱۳۹۴: ۲۶۳) و اغلب، ضرورت و نیاز مردمان روزگار است. گویی همواره انجمنی منتظر بازگشت قهرمان هستند تا از ارمغانی که موجب سعادت‌شان می‌تواند شد، بهره ببرند.

نخستین نتیجه سفر شیخ صنعان عشق‌ورزی و پاکبازی است که اگر پیشتر فاقد آن نبوده، دست‌کم تا این اندازه در ژرفاهای آن غوطه نخورده است. او درمی‌یابد که پایه‌های ایمان خود را می‌بایست سخته‌تر و استوارتر از پیش بر جای نهد و هر چه هستی و انانیت از او باقی مانده است را یکسره بی-کم‌وکاست در راه معشوق فدا کند. پختگی و معرفت او پس از درنوشتن راهی دراز و پس‌پشت نهادن سفری جانکاه از او شیخی کامل ساخته است و کمالی را که غایت آرزوی هر رهرویی است، برای او به ارمغان آورده است. همچنین او افزون بر استکمال دانش و تجربه خود، بیش از پیش می‌تواند مریدان را دست‌گیری نماید و چراغی فرا راه آنان بیفروزد. دختر ترسا اولین کسی که از این اکسیر عشق و معرفت سرشار می‌گردد و پس از توبه کردن شیخ صنعان، از سر شیفتگی و اشتیاق، به شیخ ایمان می‌آورد و از تاریکی کفر به روشنای اسلام می‌گراید. عملی که بی‌گمان، محصول شجاعت شیخ صنعان در گام نهادن به طریقی قهرمانانه و تاب‌آوری او در لحظات مخاطره‌آمیز و سرنوشت‌ساز سفری بی‌مانند است.

۶. نتیجه‌گیری

داستان شیخ صنعان، حماسه شگفت سفر آفاقی و انفسی شیخی ارجمند است که در انگاره‌های سفر از حجاز به روم و از روم به حجاز و حرکت از اسلام به کفر و از کفر به اسلام، بازنموده آمده است. منحنی تغییرات و شدت فراز و فرود این سفر، به‌غایت سهمناک و در حد فاصل پست‌ترین سطوح

دنیوی و والاترین مدارج اخروی در نوسان است. شیخ صنعان به سفری قهرمانانه فراخوانده می‌شود تا ضمن اصلاح و ارتقای معنویت و همت خویش، همه آبرو و اعتبارش را در عشق ترساختری از دست بدهد و در عوض آن پاکبازی و اخلاص بیاموزد و دختری ترسا را از کفر به اسلام رهنمون کند.

سنجش این سفر عرفانی بر پایه الگوی سفر نویسنده ووگلر به مثابه طرح راهنمای نگارش داستان و فیلم‌نامه، نشان می‌دهد که خطوط کلی و اصلی داستان با ساختار الگوی یادشده، منطبق است و تنها در مرحله رد دعوت با آن ناساز است. همچنین مراحل دنیای عادی و ملاقات با استاد را هم می‌بایست با شیوه‌های فرعی اما مطرح‌شده در نظریه سفر نویسنده تفسیر و توجیه کرد. به نظر می‌رسد منشأ بروز این ناهمسانی را می‌توان در ویژگی‌های متفاوت نظام اسطوره و عرفان بازجست. در واقع قهرمان عرفانی از حمایت بیشتر و همه‌جانبه نیروهای قدسی برخوردار است و خطر لغزش او اندک است؛ حال آن‌که قهرمان اسطوره با خطرات جدی‌تری رویاروست و سفر او با تنهایی و هراس بیشتری همراه است و میزان اطمینان‌بخشی امدادهای غیبی برای او در سنجش با موقعیت قهرمان عرفانی اندک‌تر است. از این رو، دانش و تجربه‌ی طریقتی شیخ صنعان، مانع از آن است که از سفر قهرمانانه خود سر باز زند. هر چند منادی و محرک او برای شروع سفر، رؤیایی هولناک و هنگامه‌خیز است. دنیای عادی و زندگی معمولی شیخ صنعان نیز اگرچه در مقایسه با دنیای پس از سفر او یکسره متفاوت است، در سنجش با مقام و مرتبه‌ی والای شیخ صنعان پیش از آغاز سفر، بازتاب نیرومندی از دنیای عادی نیست. همچنین معرفت و خودآگاهی او بسی بیش از آن است که در مرحله ملاقات با استاد، نیازمند نیرویی بیرونی برای آغاز سفر باشد؛ بلکه او به مدد دانش و بصیرت خویش می‌داند که برای تعبیر رؤیای خود می‌باید راه درازی را پشت سر بگذارد. بنابراین سفر شیخ صنعان سفری از آن گونه نیست که با یاری نیروهای غیبی و انگیزش قوای درونی از قهرمانی بالقوه، قهرمانی حقیقی و بالفعل بسازد؛ بلکه او قهرمانی راستین است که با شروع داستان، سفر قهرمانانه دیگری را در ابعادی عظیم‌تر آغاز می‌کند. همچنین تحلیل و تطبیق داستان شیخ صنعان به عنوان متنی کهن با نظریه‌ای معاصر، افزون بر آن که تأییدی بر توانمندی داستان‌سرایی عطار نیشابوری است، میزان قابلیت و سازگاری داستان شیخ صنعان را به هنگام بازخوانی و تفسیر آن با شیوه‌های نوین نقد ادبی نشان می‌دهد و از سویی، بیان‌گر فراگیری و شمول الگوی سفر نویسنده ووگلر و انعطاف‌پذیری آن در سنجش با داستان‌های دیرینه و سنتی است؛ چنان‌که در این الگو، ضمن طرح ساختاری ویژه و معین برای تبیین مراحل سفر قهرمان، با گسترش عرصه تحلیل و تفسیر هر زیرگونه، ساحت داستان‌نویسی به فراخی بر نویسنده گشوده آمده است، تا دامنه خلاقیت و

توانایی او در آفرینش و پیشبرد مراحل اصلی داستان به خوبی گسترش یابد و از امکانات تفسیر و تأویل متن به گستردگی استفاده شود.

منابع

قرآن کریم.

- ابن عربی، محمد بن علی (۱۳۹۱). دفتر *دانایی*، ترجمه سعید حمیدیان، اول، تهران: نگاه معاصر.
- اسکولز، رابرت (۱۳۹۳). *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*، ترجمه فرزانه طاهری، سوم، تهران: آگاه.
- الحکیم، سعاد (۱۳۹۴). *دانش نامه اصطلاحات ابن عربی*، ترجمه ناصر طباطبایی، اول، تهران: مولی.
- اولوداغ، سلیمان (۱۳۹۰). *ابن عربی*، ترجمه داوود وفایی، سوم، تهران: مرکز.
- الیاده، میرچا (۱۳۹۲). *آیین ها و نمادهای تشرف*، ترجمه مانی صالحی علامه، اول، تهران: نیلوفر.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۸۱). *خلق مدام در عرفان ایرانی و آیین بودایی ذن*، ترجمه شیوا کاویانی، سوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- بوی، فیونا (۱۳۹۴). *مقدمه ای بر انسان شناسی دین*، ترجمه مهرداد عربستانی، دوم، تهران: افکار.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۷۱). *ریشه های تاریخی قصه های پریان*، گردآوری و ترجمه فریدون بدره ای، اول، تهران: توس.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۸۶). *ریخت شناسی قصه های پریان*، ترجمه فریدون بدره ای، دوم، تهران: توس.
- پیرسون، کارول (۱۳۹۵). *قهرمان درون*، ترجمه گیتی خوشدل، اول، تهران: پیکان.
- ترمذی، ابوعیسی (۱۳۹۴). *شمائل النبی*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، چهارم، تهران: نی.
- دانگلور، برنار سالادین (۱۳۸۸). «*شمن گرایی*»، در *اسطوره و آیین*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، ۱۵۷-۱۶۴، تهران: اسطوره.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۴). *صور بنیانی حیات دینی*، ترجمه باقر پرهام، دوم، تهران: مرکز.
- رانک، اوتو (۱۳۹۸). *اسطوره تولد قهرمان*، ترجمه مهرناز مصباح، اول، تهران: آگه.
- روتون، کنت نولز (۱۳۸۵). *اسطوره*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، سوم، تهران: مرکز.
- سجادی، جعفر (۱۳۸۹). *فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی*، نهم، تهران: طهوری.
- سراج، ابونصر (۱۳۸۸). *اللمع فی التصوف*، تصحیح رینولد آلن نیکلسون، ترجمه مهدی محبتی، دوم، تهران: اساطیر.
- سگال، رابرت آلن (۱۳۹۴). *اسطوره*، ترجمه فریده فرنودفر، سوم، تهران: بصیرت.
- شوالیه، ژان و گربران، آلن (۱۳۸۵). *فرهنگ نمادها*، ترجمه سودابه فضاییلی، اول، تهران: جیحون.

- طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۸). *تاریخ‌نامه طبری*، تصحیح محمد روشن، دوم، تهران: سروش.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۸۵). *منطق الطیر*، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، سوم، تهران: سخن.
- فروانفر، بدیع‌الزمان (۱۳۹۳). *احادیث و قصص مثنوی*، ترجمه و تألیف حسین داوودی، هفتم، تهران: امیرکبیر.
- فروید، زیگموند (۲۵۳۷). *آینده یک پندار*، ترجمه هاشم رضی، دوم، تهران: آسیا.
- قشیری، ابوالقاسم (۱۳۸۱). *رساله قشیری*، ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، هفتم، تهران: علمی و فرهنگی.
- کاشانی، عزالدین (۱۳۸۹). *مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه*، تصحیح جلال‌الدین همایی، اول، تهران: زوار.
- کتاب مقدس (۲۰۱۵). ترجمه مؤده بری عصر جدید.
- کمبل، جوزف (۱۳۸۶). *قهرمان هزار چهره*، ترجمه شادی خسرو پناه، دوم، مشهد: گل آفتاب.
- کمبل، جوزف (۱۳۹۴). *تو آن هستی*، ترجمه مینا غروی‌ان، اول، تهران: دوستان.
- گرین، ویلفرد و مورگان، لی و لیر، ارل و ویلینگهم، جان (۱۳۸۵). *مبانی نقد ادبی*، ترجمه فرزانه طاهری، چهارم، تهران: نیلوفر.
- لاهیجی، شمس‌الدین محمد (۱۳۹۵). *مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز*، تصحیح محمدرضا برزگر خالقی و عفت کرباسی، دوازدهم، تهران: زوار.
- مور، چارلز، آ (۱۳۸۱). *جان ژاپنی*، ترجمه ع، پاشایی، اول، تهران: نگاه معاصر.
- مسعودی، علی بن حسین، (۱۳۹۰). *مروج الذهب و معادن الجواهر*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، نهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- نجم رازی، عبدالله بن محمد (۱۳۸۳). *مرصاد العباد*، تصحیح محمدامین ریاحی، دهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- ووگلر، کریستوفر (۱۳۹۴). *سفر نویسنده*، ترجمه محمد گذرآبادی، سوم، تهران: مینوی خرد.
- هیوم، دیوید، (۱۳۸۷). *تاریخ طبیعی دین*، ترجمه حمید عنایت، چهارم، تهران: خوارزمی.
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۸۵). *روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه*، ترجمه محمدعلی امیری، چهارم، تهران: علمی و فرهنگی.
- یونگ، کارل گوستاو (۱۳۹۰). *سمینار یونگ درباره زردشت نیچه*، ترجمه سپیده حبیب، چهارم، تهران: قطره.

References

Quran.

- Attar Neyshabouri, F. (2006). *Manteq Altayr*. Ed; Mohammadreza Shafiei kadkani. Tehran: Sokhan publications.
- Bowie, F. (2015). *The anthropology of religion: an introduction*. Translated by; Mehrdad Arabestani. Tehran: Afkar publications.
- Campbell, J. (2007). *The hero with a thousand faces*. Translated by; Shadi Khosropanah. Mashhad: Gholafatab publications.

- Campbell, J. (2015). *Tat tuam asi*. Translated by; Mina Qorvian. Tehran: Doustan publications.
- Chevalier, J. (2009). *Dictionnaire des symbols*. Translated by; Soudabe Fazaeli. Tehran: Jaihoon publications.
- Durkheim, E. (2005). *The elementary forms of religious life*. Translated by; Bagher Parham. Tehran: Markaz publications.
- D'angure, B. S. (2009). 'Shamanism' in *Myth and Ritual*. Translated by; Abolghasem Esmaeilpour. Tehran: Ostoure publications.
- Ebn-e Arabi, M. (2012). *Daftar danaei*. Translated by; Saiid Rahimian. Tehran: Neghahe Moaser publications.
- Eliade, M. (2013). *Rites and symbols of initiation*. Translated by; Mani Salehi Alame. Tehran: Niloofar publications.
- Forouzanfar, B. (2014). *Ahadis va Qesase Masnavi*. Ed by; Hosein Davodi. Tehran: Amir Kabir publications.
- Freud, Z. (1978). *Ayandei-e yek pendar*. Translated by; Hashem Razi. Tehran: Asia publications.
- Guerin; W.L. (2006). *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. Translated by; Farzane Taheri. Tehran: Niloofar publications.
- Hakim, S. (2015). *Sufi dictionary*. Translated by; Naser Tabatabaei. Tehran: Mola publications.
- Hume, D. (2008). *The Natural History of Religion*. Translated by; Hamid Enayat. Tehran: Kharazmi publications.
- Izutsu, T. (2002). *The Concept of perpetual creation in Iranian mysticism and zen Buddhism*. Translated by; Shiwa Kavyani. Tehran: Elmi va farhanghi publications.
- Jung, C. (2006). *Psychology of the unconscious*. Translated by; Mohammad Ali Amiri. Tehran: Elmi va farhanghi publications.
- Jung, C. (2011). *Jung's Seminar on Nietzsche's Zarathustra*. Translated by; Sepide Habib. Qatreh publications.
- Kashani, E. (2010). *Mesbah Alhedayah va Meftah Alkefayah*. Ed by Jalal Aldin Homaei. Tehran: Zuvar publications.
- Lahiji, M. (2012). *Mafatih Alejaz fi Sharhe Gholshan Raz*. Ed by; Muhammadreza Barzeghar Khaleghi and Efat Karbasi. Tehran: Zuvar publications.
- Masodi; A. (2011). *Morouj Alzohab va Ma'aden Aljohar*. Translated by; Abolqasem Payande. Tehran: Elmi va farhanghi publications.
- Moore, Ch, A. (2002). *The Japanese Mind*. Translated by; A. Pashaei. Tehran: Neghahe Moaser publications.
- Najme Razi, A. (2004). *Mersad Alebad*. Ed by; Muhamad Adamin Riahi. Tehran: Elmi va Farhanghi.
- Pearson, C. (2016). *The hero with: six archetypes we live by*. Translated by; Ghiti Khoshdel. Tehran: Peykan publications.
- Propp, V. (1992). *Rishehayeh tarikhiyeh ghesehayeh parian*. Translated by; Fereydoun Badreii. Tehran: Toos publications.
- Propp, V. (2007). *Morphology of the Folktale*. Translated by; Fereydoun Badreii. Tehran: Toos publications.
- Qoshairi, A. (2002). *Resaley-e qoshairiyeh*. Ed by; Badialzaman Forouzanfar. Tehran:

- Elmi va farhanghi publications.
- Rank, O. (2019). *The Myth of the Birth of the Hero*. Translated by; Mehrnaz Mesbah. Tehran: Aghah publications.
- Ruthven, K. K. (2006). *Myth*. Translated by; Abolghasem Esmailpour. Tehran: Markaz publications.
- Sajjadi, J. (2010). *Farhang estelahat va Tabirat Eafani*. Tehran: Tahoori publications.
- Sarraj, A. (2009). *Alloma fi tasavof*. Ed; Mahdi Mahabati. Tehran: Asatir publications.
- Scholes, R. (2014). *Structuralism in Literature An Introduction*. Translated by; Farzane Taheri. Tehran: Aghah publications.
- Segal, R.A. (2015). *Myth: a very short introduction*. Translated by; Faride Farnoudfar. Tehran: Basirat publications.
- Tabari, M. (1999). *Tarikhname Tabari*. Ed; Mohammad Roshan. Tehran: Soroush publications.
- Termezi, A. (2015). *Shamael alnabi*. Translated by; Mahmoud Mahdavi Damghani. Tehran: Ney publications.
- The Holy Bible*. (2015). Today's Persian Version.
- Uludag, S. (2011). *Ebn-e Arabi*. Translated by; Davod Vafaei. Tehran: Markaz publications.
- Vogler, C. (2015). *The Writer's Journey*. Translated by; Mohammad Gozarabadi. Tehran: Minouy-e kherad publications.

